

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.134.2:81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.5/24>**Попова Н. М.**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Середа Ю. С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ В РОМАНІ Х. СЕРКАСА «ВОЇНИ САЛАМІНУ»

У статті розглядаються мовні відповідники лінгвокультурних реалій іспанського роману Х. Серкаса «Воїни Саламіну», відтворені в україномовному перекладі, та визначається ступінь передачі автентичних характеристик іспанського суспільства, які здатний відчутти читач-носії української національної концептосфери. Об'єктом дослідження є слова-реалії та мовні лакуни в мові оригіналу та їх відтворення в мові перекладу обраного іспанського роману. Предметом є мовні засоби передачі лінгвокультурологічно значущої інформації. Методологія дослідження базується на поєднанні семантико-когнітивного аналізу для визначення лінгвокультурної специфіки літературних концептів та перекладацького й зіставного аналізів оригіналу та перекладу для встановлення відповідності відтворення автентичних понять, описаних у тексті художнього твору. Відмінності між мовними лакунами – невмотивованими прогалинами лексичної системи, – та словами-реаліями, які часто вербалізують національно-специфічні ознаки концепту, зокрема поняттєві, оцінні або асоціативні, визначають вибір мовних засобів перекладачем. Безеквівалентна лексика, хоч і не вербалізує ключові концепти літературного твору, але є маркерами їхніх концептуальних ознак, які передають культурно-історичну інформацію. Лінгвокультурологічну специфіку твору здатні зберегти перекладацькі прийоми транскодування, конкретизації, модуляції та додавання. Водночас прийоми контекстуальних замінів, генералізації та калькування сприяють уникненню перенасичення тексту-перекладу, яке могло б ускладнити сприйняття твору носієм української лінгвоконцептосфери, що є особливо важливим для отримання естетичного задоволення від читання художнього твору. У статті визначається роль фонових знань читача про загальновідомі мета-концепти, які є підґрунтям для сприйняття лінгвокультурологічної інформації, відтвореної в тексті-перекладі.

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна картина світу, концепт, реалія, мовна лакуна, перекладацькі трансформації, адекватність, еквівалент.

Постановка проблеми. Переклади художніх текстів часто стають «вікном» до іншої культури, формуючи уявлення читача про спосіб мислення, життя та поведінку її представників. Тому точність відтворення реалій оригінального тексту є чи не найважливішим викликом, перед яким постають перекладачі. Адже мова є невід'ємним складником будь-якої культури. Вона здатна відображати унікальні особливості кожної нації, еквівалентів яких немає більше ніде у світі. Дослідженню цього зв'язку ще в XIX столітті присвятили свої праці В. фон Гумбольдт та О. Потебня. А з поя-

вою у XX століття гіпотези Сепіра-Ворфа вчені підтримали думку, що мова детермінує світосприйняття та спосіб мислення. У 60-тих роках минулого століття зацікавленість цією темою знову зросла після публікації робіт Н. Хомського про подібність граматик різних мов світу, що значно зменшило вплив культури. Зрештою, у 1994 р. Р. Лангаккер вперше запровадив термін «лінгвокультурологія», а через два роки Г. Б. Палмер описав як саме пов'язані мова та культура. Зв'язок культури, мови та мовлення, який досліджується в руслі лінгвокультурології, перетворився на важ-

ливе підґрунтя перекладацьких теорій та інструмент, який допомагає в пошуку ефективних методів відтворення мови оригіналу засобами мови перекладу.

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження зумовлено науковим пошуком способів передачі лінгвокультурних реалій, які характеризують мовну картину світу одного народу, засобами мови іншого народу в сучасному світі, де поруч з процесами конвергенції помітна чітка тенденція диференціації та збереження усього різноманіття й багатства культурних спільнот. Окрім того, зростання важливості міжкультурної комунікації та, відповідно, ролі перекладених текстів зумовлює необхідність поглибленого вивчення культурних відмінностей різних країн для підвищення рівня взаєморозуміння та розвитку міжнародних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокультурологія знаходиться на перетині соціолінгвістики, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, культурології та лінгвоантропології. Завдяки розвитку комплексних підходів до наукового пошуку та використання наукових методів когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, соціолінгвістики вченим вдається поглибити знання про предмет дослідження. Тому вивченню взаємозв'язків лінгвокультурології та перекладу присвячено праці О. Селіванової, О. Матузкової, де визначаються фундаментальні поняття та основні принципи цих наукових напрямків.

Значна кількість досліджень спрямована на пошук способів адекватного відтворення культурних лакун мови оригіналу мовою перекладу, зокрема праці А. Бондаренко, Н. Андросюк, Т. Лелеки, Р. М. Кісінг, Ф. Шаріфіан та інших. А. Вежбицька особливу увагу присвятила вивченню специфіки лінгвокультурних концептів, яка беззаперечно має відчуватися в мові перекладу. На думку дослідниці, будь-який концепт є лінгвокультурним, оскільки йому властиві специфічні для відповідної культури поняттєві, ціннісні та асоціативні концептуальні характеристики. Таким чином, не дослідженим залишається питання про розрізнення універсальних та лінгвокультурних концептів твору перекладачем та мовних засобів відтворення сюжетної лінії з урахуванням їх універсальності та автентичності.

Мета статті. Дослідження має за мету проаналізувати перекладацькі способи збереження лінгвокультурологічної інформації роману Х. Серкаса «Воїни Саламіну» в україномовному перекладі

та визначити рівень відтворення автентичності роману, який здатний відчувати читач-носії української національної концептосфери. Об'єктом є слова-реалії та мовні лакуни в мові оригіналу і мові перекладу обраного іспанського роману. Предметом є мовні засоби передачі лінгвокультурологічно значущої інформації. Серед методів дослідження задіяно семантико-когнітивний аналіз для визначення лінгвокультурної специфіки літературних концептів, перекладацький та зіставний аналізи оригіналу та перекладу для встановлення відповідності відтворення автентичних понять.

Виклад основного матеріалу. «Мова» та «культура» є експліцитними складовими лінгвокультурології, здатними пояснити зв'язок між мовною системою та історичним розвитком певного суспільства. Комплексність та багатогранність поняття «культура» ускладнює спроби численних культурологів, етнологів, істориків, літературознавців, мовознавців та філософів укласти єдине та всеохоплююче визначення цього терміну. «Культура» в найширшому розумінні постає «феноменом життя певної групи, етносу чи цивілізації та є збереженими в їхній колективній пам'яті символічними способами матеріального й духовного усвідомлення світу, моделлю його пізнання й інтерпретації» [5, с. 278]. Тож, основним складником культури є суспільний досвід, виражений за допомогою системи знаків – мови. Зв'язок між культурою та мовою є очевидним. Національна культура акумулює та систематизує досвід, набутий у процесі розвитку суспільства, а мова кодифікує його з метою передачі та збереження.

Проте, у цій парадигмі існує третій – імпліцитний – компонент – свідомість. На думку О. Матузкової, саме ця складова визначає сполучення культури та мови, яке виникло синергетично, і зафіксоване й освоєне певною етномовною свідомістю [4, с. 40]. Окрім того, мовознавці виділяють два рівні існування культури: суб'єктивний, який існує у свідомості кожної людини та об'єктивний, що виникає на рівні суспільства та включає в себе як матеріальний, так і нематеріальний складник – колективну свідомість. Тож, свідомість постає з'єднувальним елементом у дихотомії «мова-культура».

Поєднання мови та культури в свідомості певного народу створює мовну картину світу. Цей термін вперше використав Л. Вайсгербер, а В. фон Гумбольдт, О. Потєбня, Е. Сепір та Б. Уорф зробили значний внесок у його розви-

ток. О. Матузкова визначає мовну модель світу як провідний механізм синергетичного континууму, сполучення мови, свідомості й культури [4, с. 40]. А. Бондаренко вважає, що картина світу – це специфічне сегментування універсуму за допомогою різнорівневих засобів національної мови та понять [1, с. 46]. Очевидно, що саме це явище визначає світосприйняття певного етносу і породжує низку інших феноменів, зокрема лінгвокультуреми (або реалії), мовні лакуни, стереотипи та етнічні образи.

У сучасному світі, де міжкультурна комунікація стає дедалі важливішою, значна увага дослідників приділяється мовним лакунам та безеквівалентній лексиці. Є. Філоретова наводить визначення, запропоноване мовознавцями Ж. П. Віне та Ж. Дарбельне, які й запровадили термін «лакуна». На їхню думку, це явище, яке з'являється тоді, коли слово однієї мови не має відповідників у іншій мові [7, с. 255]. Тобто мовні лакуни постають маркерами, які відображають унікальні риси кожної культури. З цим твердженням погоджується більшість мовознавців, а деякі з них переконані, що це поняття є синонімічним до терміну «безеквівалентна лексика». Проте, слід розмежовувати «лакуни», «безеквівалентну лексику» та «реалії». Як стверджує Т. Лелека, лакуни є випадковими, невмотивованими прогалинами в лексичній системі, натомість реалії передають національно-специфічні або, навіть, екзотичні концепти. Зрештою, безеквівалентна лексика тлумачиться як феномен, який традиційно існує в концептуальній парадигмі носіїв мови [3, с. 40]. І хоча номінація одного специфічного об'єкта навколишнього світу не завжди є вербалізацією лінгвокультурного концепту, слова-реалії в поєднанні з безеквівалентною лексикою створюють автентичний колорит, на фоні якого розгортається сюжет літературного твору. Вони майже завжди виступають асоціативними маркерами, здатними характеризувати ключові концепти твору. Існування такого унікального лексичного пласту створює перешкоди для точного та адекватного перекладу. Перекладач повинен володіти достатнім рівнем лінгвокультурної компетенції як у мові оригіналу, так і у мові перекладу, щоб виявити та передати особливості світогляду, менталітету та побуту певного народу.

Переклад художніх текстів є одним з найскладніших і потребує неабиякої досвідченості та майстерності, адже завдання полягає не лише у відтворенні інформації іншою мовою, а й у передачі культурних особливостей та унікального стилю

автора. Цей вид діяльності нерідко називають різновидом мистецтва в ході якого перекладач деконструє оригінальний твір, інтерпретує його та реконструює іншою мовою. Для досягнення мети інтерпретатори вдаються до різних прийомів: транскодування, калькування, контекстуальних заміни, конкретизації, генералізації, модуляції, перестановки, додавання, опущення та заміни [2, с. 78].

Розглянемо як проявляються лінгвокультурологічні особливості іспанської та української мов, а також способи їх передачі на прикладі роману Х. Серкаса «Воїни Саламіну». У творі йдеться про молодого журналіста, який випадково зацікавився історією порятунку одного з ідеологів Іспанської Фаланги – Рафаеля Санчеса Масаса – під час Громадянської війни та почав розслідувати цей випадок. Ідея написання роману виникла в автора після розмови з Рафаелем Санчесом Ферлосіо – сином врятованого чоловіка. Тож роман «Воїни Саламіну» є документальним твором, оскільки в сюжеті реальні персоналії, місця та події поєднуються з фікцією.

На написання роману автор витратив 3 роки і представив його навесні 2001 року, хоча зацікавленість цією темою у нього з'явилася значно раніше. «Воїни Саламіну» одразу отримали схвальні відгуки і були видані різними мовами світу. Українською мовою роман був перекладений у 2013 році Петром Тарашуком і опублікований видавництвом «Фоліо».

Автор починає гру з реаліями вже в назві роману, задіявши мовну свідомість читача та його фонові знання про загальновідомі мета-концепти. Назва роману відсилає нас у добу Античності, до великої битви греків проти персів, що відбулася поблизу острова Саламін. У цій битві афіняни та спартанці здобули рішучу перемогу, врятувавши весь західний світ. На перший погляд ця подія не має нічого спільного з романом. Проте, за допомогою такого прийому автор проводить невидиму паралель між Саламінською битвою та Громадянською війною в Іспанії – двома подіями, які для сучасників оповідача є однаково далекими, але значення яких неможливо перебільшити, оскільки вони виявилися визначальними в житті кожної нації.

Оскільки роман є документальним, багато його персонажів – це реальні люди. Умовно їх можна розділити на дві категорії. До першої належить сам Хав'єр Серкас, який переносить себе в текстувальний всесвіт і стає оповідачем, а також його сучасники, які зробили свій внесок у створення

роману. Серед них *Рафаель Санчес Ферлосіо* – письменник та син головного персонажа твору, *Мікель Агірре* – журналіст, що займався вивченням Громадянської війни, *Хауме Фігерас* – син одного з лісових друзів, які допомогли Масасу втекти від республіканців, а також *Андрес Гарсія Трап'ельйо* – письменник, який теж цікавився постаттю Масаса. До другої групи можемо віднести персоналії, які жили в Іспанії 30-х років ХХ століття – у часи Громадянської війни. Це, перш за все, *Рафаель Санчес Масас* – основний персонаж роману та один із засновників Іспанської Фаланги, який дивом уникнув розстрілу після зустрічі з республіканцями. Окрім того, у творі згадуються *Хосе Антоніо Прімо де Рібера* – засновник іспанської фашистської партії та близький друг Масаса, *Франсіско Франко* – диктатор, який керував Іспанією з 1939 до 1975 року, брати-поети *Антоніо* та *Мануель Мачадо*, *Піо Бароха* – письменники та представник Покоління 1898 року, *Еухеніо Монтес* – теж письменник та ще один друг Масаса, *Мігель де Унамуно* – іспанський філософ і письменник та *Еухеніо д'Орса* – ідеолог каталонського відродження. Для українського читача, якому часто бракує знань з історії та літератури Іспанії, більшість з цих імен не несуть особливого значення. Тому важливим завданням перекладача стало пояснення українським читачам значення цих постатей для історії та суспільного розвитку Іспанії. Перекладач зробив відповідні примітки. Проте, серед усіх перелічених нами імен він розтлумачує лише три, обравши найбільш важливі постаті, що не увійшли до всесвітньої історії: *Піо Бароха*, *Мігель де Унамуно* та *Еухеніо д'Орса*. Цей вибір можна пояснити тим, що ім'я диктатора Франко є відомим в усьому світі, тоді як вклад письменників та громадських діячів не завжди виходить за межі відповідної культури. Перекладач допустив неточність у примітці щодо *Хосе Антоніо Прімо де Рібери*, описавши його батька – диктатора *Мігеля Прімо де Ріверу-і-Орбанеху*. Проте, така помилка не впливає на сприйняття твору, хоча й дещо ускладнює його розуміння уважним читачем.

Крім власних імен, на увагу заслуговують також поняття, пов'язані з історичними реаліями періоду Громадянської війни в Іспанії. Цей пласт лексики є унікальним для іспанської мови, оскільки позначає внутрішні події країни, і не має відповідників в інших мовах. Тому перекладач вдається до різних прийомів для спрощення сприйняття тексту українськими читачами. Деякі власні назви він подає в оригінальному написанні, а в примітках

пояснює їхнє значення: *Causa General*, *Esquerra Republicana*, *JONS (Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista)*. Лише поодинокі поняття він транслітерує, наводячи пояснення внизу сторінки (*Генералітат*, *барселонські чека*). Також у тексті знаходимо кілька реалій, які пов'язані з історіями інших країн. Наприклад, розповідаючи про становлення особистості Масаса, однією з основних рис якого є прихильність до фашизму, автор описує його позитивне ставлення до *Походу на Рим*. У оригінальному тексті Х. Серкас не наводить тлумачення цієї події. Однак, перекладач вирішив додати пояснення, оскільки Похід на Рим зіграв вирішальну роль у становленні фашизму в Італії, звідки його невдовзі перейняли іспанські політичні діячі.

Окрім того, варто виділити лексеми, які мають національне забарвлення, але ніяк не коментуються при перекладі. До них належать: *Фаланга* (та похідні від нього: *Зовнішня Фаланга*, *фалангіст*, *фалангістський*, *фалангізм*), *Республіка* (а також: *республіканський* та *республіканці*) та «*п'ята колона*». Для більшості українських читачів знайомим є лише останній вираз, оскільки існує і в нашій мові, проте не всім відомо, що він виник саме в Іспанії під час Громадянської війни. Терміни «Фаланга» (назва іспанської фашистської партії, яка була заснована *Хосе Антоніо Прімо де Рібера*ю та проіснувала впродовж усього періоду диктатури Франко) та «Республіка» (мається на увазі Друга Іспанська республіка – період історії Іспанії між поваленням диктатури *Мігеля Прімо де Рібери* та вигнанням короля *Альфонса XII* і встановленням диктатури Франко) мають важливий національно-історичний контекст, тому інтерпретатору варто було залучити прийоми конкретизації, модуляції та додавання для уникнення несприйняття читачем цієї історико-культурної інформації, у якій закладено ціннісно-асоціативні характеристики цілої епохи життя іспанського суспільства.

Вдаючись до прийому додавання для експлікації контексту, перекладач полегшує сприйняття тексту. Наприклад, відповідником *el 18 de julio* є *повстання 18 липня*, *la Transición* – це *перехідний період*, *los religiosos* – *священників*, *ченців і черниць*, *el vaso de tinto* – *склянка червоного вина* та *Auxilio Social* – *Управління соціальної допомоги*. Такі трансформації безумовно важливі й позитивно впливають на розуміння тексту, адже розкривають лінгвокультурологічні смисли, які не є очевидними для читачів.

Також у романі зустрічаємо яскраві приклади мовних лакун: *ідальго* та *каудильйо*. Обидва слова не мають еквівалентів в українській мові, тому

перекладач просто транслітерує їх та залишає без тлумачення. На нашу думку, така стратегія є виправданою, оскільки ці лексеми несуть національний колорит, і заміна їх на описове пояснення зруйнувала б атмосферу, яку хотів передати автор.

Окремої уваги заслуговує переклад слова *Armada*, якому в українській мові відповідає поняття *військово-морські сили*. Однак, інтерпретатор вдався до генералізації, використавши лексему *армія* та втративши при цьому як історичну контекстуальну характеристику (адже, Велика Армада – це величний флот Іспанської імперії, який існував з XVI століття та став символом морської держави), так і не відзначивши видову характеристику іспанського війська.

Зрештою, не можемо оминати увагою низку прикладів, у яких використаний прийом уподібнення, тобто «відтворення семантико-стилістичних функцій реалії мови оригіналу іншомовним аналогом – реалією мови перекладу» [2, с. 119]. Серед них: *arroz a la cazuela* – рис з тушкованим м'ясом, *ayuntamiento* – міська рада, *Junta Política* – Політична рада, *rueblecitos* – хутори, *zamarra* – кожух, *pitonisa* – ворожбитство. Окрім того, знаходимо також приклади уподібнення фразеологічних одиниць: *sacarme de mis casillas* – донекти мені до живих печінок, *no se andaban con chiquitas* – байдиків не були. На нашу

думку, ці трансформації є доречними, оскільки пояснюють іспанські реалії відповідниками, які зрозумілі для українського читача, і водночас не переважують текст та не спотворюють вигаданий світ роману.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, відчуті автентичність перекладеного роману читачеві допомагає заповнення мовних лакун мови перекладу описом поняттєвих, ціннісних або асоціативних складників відтвореного фрагменту навколишньої дійсності, для чого перекладач вдається до використання додаткових лексичних одиниць, мікротекстів-пояснень, прийомів транскодування, конкретизації та модуляції. Точність лінгвокультурологічної інформації залежить як від рівня лінгвокультурної та комунікативної компетентності перекладача, так і від вдалого добору мовних засобів та перекладацьких трансформацій для відтворення слів-реалій у мові перекладу, які б не переважували читача інформаційно, і водночас задіявали його фонові знання про загальновідомі мета-концепти для кращого розуміння розбіжностей між культурами

Подальші перспективи дослідження полягають у пошуку засобів передачі модальних відтінків значень іспанських граматичних форм, які здатні задіяти психоемоційні механізми сприйняття інформації, засобами української мови.

Список літератури:

1. Бондаренко А. Лінгвокультурологія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 197 с.
2. Гетьман З. О., Орлова І. С. Теорія і практика перекладу з іспанської мови на українську. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010. 223 с.
3. Лелека Т. О. Релятивність міжмовних лакун як перекладацький феномен. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. № 1 (204). С. 35–43.
4. Матузкова О. П. Лінгвокультура та переклад. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. 226 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Серкас Х. Воїни Саламіну / пер. з ісп. П. Таращук. Харків: Фоліо, 2013. 218 с.
7. Філоретова Є. Міжмовні лакуни в аспекті сучасних лінгвістичних досліджень. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2010. № 89 (3). С. 255–258.
8. Cercas J. *Soldados de Salamina*. Barcelona : Tusquets Editores, 2001. 216 p.

Popova N. M., Sereda Yu. S. LINGUISTIC AND CULTURAL TRANSLATION ASPECTS OF THE NOVEL “THE WARRIORS OF SALAMIS” BY J. SERCAS

The article examines the linguistic correspondences of the linguistic and cultural realities of the Spanish novel by J. Cercas “The Warriors of Salamis” reproduced in the Ukrainian translation and determines the degree of transmission of Spanish society authentic characteristics that can be felt by the reader-carrier of the Ukrainian national conceptual sphere. The object of the study is the words-realities and linguistic lacunae in the source and target languages of the selected Spanish novel. The subject is the linguistic means of conveying linguistically and culturally significant information. The research methodology is based on a combination of semantic and cognitive analysis to determine the linguistic and cultural specificity of literary concepts, as well as translation and comparative analysis of the original and translation to establish the correspondence between the reproduction of authentic concepts described in the text. Differences between linguistic lacunae – unmotivated gaps in the lexical system – and words-realities, which often verbalize nationally specific features

of a concept, such as conceptual, evaluative, or associative ones, determine the choice of translation technics. Although the words-realities do not always verbalize the key concepts of a literary work, they are able to identify their conceptual features that convey cultural and historical information. Translation techniques of transcoding, specification, modulation, and addition can preserve the linguistic and cultural specificity of a novel. At the same time, the techniques of contextual substitution, generalization and calquing help to avoid oversaturation of the translated text, which could complicate the perception of the work by a native speaker who can possess another linguistic conceptual sphere, which is especially important for obtaining aesthetic pleasure from reading a work of fiction. The article determines the role of the reader's background knowledge of well-known meta-concepts, which are the basis for the perception of cultural information reproduced in the translated text.

Key words: *cultural linguistics, linguistic worldview, concept, realities, linguistic lacunae, translation transformations, adequacy, equivalent.*